

УДК 343.195.3

ЗАСТАВА ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Крайнюк В.Г.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ, Україна

У статті розглядаються суть та основні напрямки застосування застави як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві. Розглядається історичні аспекти застави, згідно до російського дореволюційного законодавства. Сучасне застосування застави за Українським законодавством, психологічні, матеріальні та інші аспекти використання застав для держави, суспільства, звинувачуваних осіб.

Ключові слова: Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві.

Здобуття Україною незалежності, розбудова демократичної правової держави викликали необхідність реформувати кримінально-процесуальне законодавство як у цілому, так й окремі його інститути. Прийнята у 1996 році Конституція України вимагає посилення правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Небезпеку їх безпідставного обмеження чи порушення у кримінальному процесі становлять запобіжні заходи. Останні у певний спосіб впливають на реалізацію конституційних прав громадян, оскільки так чи інакше обмежують особисту свободу, хоч і тільки на підставах та в порядку, які встановлені законом, й при дотриманні усіх кримінально-процесуальних гарантій прав особи.

Однією із таких гарантій є запровадження нового запобіжного заходу - застави. Вона була введена в систему запобіжних заходів у листопаді 1996 року з метою ліквідувати суттєвий розрив у “суворості” її окремих елементів, запровадити певну альтернативу запобіжному заходу у вигляді тримання під вартою. Адже застава впливає на майнову сферу особи, не обмежуючи усіх інших фундаментальних прав громадян, і водночас гарантує досягнення мети застосування запобіжних заходів.

Кримінально-процесуальний закон Російської імперії (Статут кримінального судочинства 1864 р.) передбачав заставу як “захід судового примусу”, що робило можливим її активне використання. Перші кодифіковані кримінально-процесуальні закони УРСР також знали цей запобіжний захід (ст.ст. 142, 151 КПК УРСР 1922 р., 1927 р.), але наступна кодифікація кримінально-процесуального законодавства УРСР (1960р.) цим запобіжним заходом знехтувала. Застава знову була введена до кримінально-процесуального законодавства України лише 20 листопада 1996 року. Однак в Україні значних наукових досліджень не проводилось. Хоч деякі його теоретичні та практичні аспекти розглядались М.М.Михеєнком, В.Т.Нором, В.П.Шибіком, А.Я.Дубинським, Є.Н.Александровим, Г.Н.Ветровою, М.Гранкіним, Ю.М.Грошевим, П.М.Давидовим, З.З.Зінатулліним, З.Д.Єнікєєвим, З.Ф.Ковригою, М.Колоколовим, Ф.М.Кудіним, Ю.Д.Лівшицем, І.Л.Петрухіним, П.П.Пилипчуком, І.Я.Фойницьким, Л.В.Франком, М.А.Чельцовим, В.П.Шибіко та ін.. Проте, практика правозастосування висунула значно ширше коло проблемних питань для вирішення їх наукою кримінально-процесуального права. Отже, існуючий стан дослі-

дженості застосування застави у кримінальному процесі та практичний характер наукової проблеми засвідчують необхідність її наукового дослідження.

Відповідно до Закону України від 20 листопада 1996 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» у систему діючих запобіжних заходів, передбачених ст.149 КПК України (в редакції 1960 року), введена застава [8]. Внесення цього доповнення до закону було ініційовано Верховним Судом України з метою ліквідувати суттєвий розрив у системі запобіжних заходів, запровадити певну альтернативу запобіжному заходу у вигляді тримання під вартою [23].

Як відзначив свого часу Ю.Д.Лівшиц, один з дослідників проблем застосування запобіжних заходів, застава з давніх часів існувала не лише в цивільному, але й в кримінальному процесі. В епоху існування майнової відповідальності особи за делікти застава, а також майнова порука, застосовувались порівняно з іншими запобіжними заходами найчастіше. У подальшому, коли майнову відповідальність змінила особиста, ці запобіжні заходи зовсім втратили своє значення. У період панування інквізиційного процесу, де покарання за своїм характером було особистим, а по суті – індивідуально фізичною розправою, домінуючим запобіжним заходом став арешт. Згодом, у період промислового капіталізму, були поновлені такі запобіжні заходи, як застава та майнова порука [18].

Існувала застава як запобіжний захід та широко запроваджувалась в колишній Російській імперії на підставі Статуту кримінального судочинства 1864 р (ст.ст. 78, 79), а в колишньому СРСР застава знаходила своє застосування лише в період НЕ-Пу [19].

Кримінально-Процесуальним кодексом УРСР в редакції 1927 р. передбачалась можливість застосування запобіжних заходів з тим, щоб обвинувачений не ухилився від слідства і суду. Відповідно до ст.142 цього кодексу видами запобіжних заходів були: підписка про невиїзд; порука особиста й майнова; порука професійних і інших громадських організацій; зарука; домашній арешт; ув'язнення. Зі змісту ст.151 цієї вітчизняної пам'ятки права вбачається, що зарука була фактично заставою. Так, в ст. 151, 152, 153, 154 цього Кодексу встановлювалось, що «зарука це є гроші або інше майно, що його кладе в депозит суду саме винувачений або інша особа, або група осіб чи організація на забезпечення стання винуваченого до слідства або на суд».

Суму заруки мав визначити слідчий орган чи суд з врахуванням ваги вини, ваги доказів, що є в справі, майнового стану поручника або заручника та інших обставин справи. Про прийняття поруки чи заруки складався відповідний протокол, який підписувався поручником чи заручником, копія протоколу видавалась цим особам. Передбачалось, що в разі втечі обвинуваченого чи ухилення від слідства і суду, покладена зарука зверталась в доход Української Республіки [13].

Багатьма авторами висловлювалось негативне ставлення до застави. Так, В.М. Корнуков, погоджуючись з думкою практичних працівників щодо неефективності застави та необхідності її виключення з законодавства, обґрунтував свою позицію тим, що застава як запобіжний захід неприйнятна з позицій досягнутих соціальних та економічних перетворень. Водночас автор визнав, що працівники органів слідства та дізнання, які опитувались при проведенні відповідного дослідження, заставу не застосовували, а отже конкретних даних, що давали б підставу говорити про реальну неефективність цього запобіжного заходу наведено не було [14].

Зокрема, М.С. Строгович дотримувався тієї точки зору, що користі і добра від запобіжного заходу - застави - ніколи не було і не буде, а непорозуміння і непорозумінь скільки завгодно. Обгрунтовуючи свою позицію, він вважав, що немає таких злочинів, по яких в якості запобіжного заходу можливо обрати заставу, адже застава за своєю природою придатна лише у відношенні заможних осіб. Неприпустимо, підкреслював М. С. Строгович, обирати заставу у серйозних злочинах у випадках, коли запобіжним заходом могло б бути обрано тримання під вартою, оскільки в цих випадках вийшло б, що майново сильні особи мають можливість відкуповуватися від тюрми грошима, інші ж такої можливості не мають. Однак, якщо застосувати інше положення, тобто обрати заставу лише у випадках, коли могли б бути обрані інші, ніж тримання під вартою, більш легкі запобіжні заходи, подібного положення не вийде, але непорозуміння і неув'язки як і раніше залишаться. М.С. Строгович порівнював внесення застави як запобіжного заходу з відкупом від в'язниці, посилаючись на те, що заставу з обвинуваченого силою взяти не можна, вона вноситься тільки добровільно і якщо припустити, що обвинувачений, до якого слідчий в якості запобіжного заходу призначив заставу, цю заставу внести не хоче, в цьому випадку слідчий натомість застави не може обрати тримання під вартою, оскільки виходить, що обвинувачений, вносячи заставу, відкуповується від в'язниці. За таких умов, робив висновок М.С. Строгович, «єдино правильним виходом є повна відмова від подібної кримінально-процесуальної поступки обвинуваченому, якою є застава в якості запобіжного заходу».

Ставлячись з великою повагою до думки М.С. Строговича, хотілося б звернути увагу на соціальну і політичну його основу і відзначити, що державі просто не вигідно було використовувати заставу та інші запобіжні заходи, не пов'язані із триманням під вартою якості запобіжних заходів, в силу необхідності розробки законодавцем механізму застосування цих запобіжних заходів. А з приводу застосування застави у вигляді відкупу від в'язниці, необхідно зауважити, що запобіжний захід - це не покарання за скоєний злочин, а лише засіб, що дозволяє перешкодити обвинуваченому сховатися від слідства і суду, запобігти вчиненню нових злочинів.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що застава як запобіжний захід має право на існування, вона ефективна і дієва, особливо при вчиненні корисливих злочинів, і це підтверджує практика.

Як свідчать дані, наведені на міжнародному семінарі з питань застосування застави та досудового тримання під вартою, що відбувся у Львові у листопаді 1998 р., організаторами якого були Американська асоціація правників "Правова ініціатива у Центральній та Східній Європі" та Львівське адвокатське об'єднання «Верховенство права», у США застава застосовується щодо 70 відсотків всіх обвинувачених.[12].

Таким чином, запровадження у судочинстві України норм про заставу викликає як необхідністю дотримання норм міжнародного права, що стало частиною національного законодавства, так і потребою самого судочинства.

Незастосування застави призвело зрештою до різкого зростання числа осіб, що за обвинуваченням у малозначних злочинах позбавлялися волі. У рамках репресивної кримінальної політики істотних змін зазнало і процесуальне законодавство. З'явилися норми, що ставлять необхідність арешту обвинуваченого в пряму залежність від характеру злочину. На практиці це привело до того, що "серйозним" визнавався лише арешт. Що ж до підписки про невиїзд, то вона використовувалася тільки тому,

що застосування запобіжних заходів щодо обвинуваченого до направлення справи в суд вважалося "де-факто" обов'язковою вимогою.

Застава, власне, займає якраз проміжне місце серед названих заходів: вона менш сувора за взяття під варту, але й більш сувора, ніж усі інші заходи, передбачені ст.176 КПК України. А тому вона без позбавлення особи волі здатна в більшій мірі за інші заходи гарантувати неухилення підозрюваного, обвинуваченого від явки до органів розслідування, прокурора, суду та його належну поведінку. В цьому полягає особливе місце застави серед інших заходів.

Застава у кримінальному судочинстві - це один з видів процесуального примусу, який застосовується у встановлених кримінально-процесуальним випадках до визначених ним суб'єктів за наявності встановлених ним умов та у передбаченому порядку. Згідно із ст.182 КПК України суть застави як запобіжного заходу полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами чи передачі їм інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, щодо якої застосовано запобіжний захід.

Застосування застави має і психологічний аспект. Слідчий і прокурор, а також суд в цілому ряді випадків може розраховувати на те, що підозрюваний, обвинувачений також може бути зацікавлений в забезпеченні нормальних умов провадження у справі. Відмова від використання в рамках закону подібної зацікавленості потрібно розцінювати як тактичну помилку. Якщо підозрюваний, обвинувачений спроможний усвідомити, що від його поведінки багато в чому залежить не тільки те, чи буде він до суду під вартою чи ні, але й обсяг покарання, то, як правило, в його лояльності до своїх кримінально-процесуальних обов'язків сумніватися не доводиться. Однак такий запобіжний захід, як арешт, застосовуються звичайно в односторонньому порядку, думка підозрюваного, обвинуваченого, наявність у нього бажання співробітничати не з'ясовується і не враховується [27]. Цю прогалину вдається заповнити, вдаючись до майнових гарантій, які перешкоджають ухиленню підозрюваного від слідства і правосуддя.

Державний примус в процесі застосування застави полягає в існуванні реальної загрози втрати підозрюваним чи заставодавцем майна, що складає предмет застави у випадку невиконання підозрюваним покладених на нього і прийнятих ним обов'язків. Як відмічав М.О.Чельцов, застава розрахована на створення у підозрюваного, обвинуваченого достатньо сильного егоїстичного мотиву, спрямованого на неухилення від явки і тим самим до збереження своїх чи заставодавця майнових прав та інтересів [33].

Для застосування застави необхідні певні підстави для цього, зокрема наявність у матеріалах кримінального провадження доказів, які вказують на те, що підозрюваний, обвинувачений (підсудний) дійсно скоїв злочин і що він буде ухилятися від слідства і суду або виконання процесуальних рішень; перешкоджати встановленню істини чи продовжить злочинну діяльність, тобто коли є підстави для обрання запобіжного заходу, при цьому взяття під варту чи подальше тримання під вартою не викликано необхідністю.

Має рацію В.Руднев, відзначаючи, що виникає парадоксальна ситуація, коли особи, що підозрюються в здійсненні тяжких злочинів та володіють значними коштами, звільняються під заставу, в той час як осіб, що не мають грошей і не вчинили тяжких злочинів, беруть під варту без всякої надії бути відпущеними на свободу під заставу, оскільки оскаржити суму застави, призначену слідчим, прокурором, судом, не можна. Таким чином, виходить, що мета застави - забезпечення явки підозрюваного - відсувається на другий план, а на перший виступає вилучення як можна більшої суми грошей у них. Показово, що судді США в деяких випадках дотримуються принципу, згідно якого "бейл" (застава, поручительство) взагалі не застосовується до осіб, які не спроможні внести гроші або цінності. У той же час пропонуються інші варіанти звільнення особи з-під варту. Тим самим досягається рівність захищеності особистості і разом з тим особи, що здійснили тяжкі злочини і здатні внести заставу, з-під варту не випускаються [26].

Безумовно, що визначаючи розмір застави в даний час, органи слідства і суду не мають права вказувати його у меншій сумі, ніж це встановлено законом, навіть за наявності якихось виняткових обставин. Цікавою з цього приводу є думка М.Колоколова. Автор вважає, що коли про те, що якщо запобіжний захід обраний лише з метою отримання доказів або з матеріалів справи явно простежується, що з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та даних про особу засудження до позбавлення волі мало ймовірно, розмір застави може бути мінімальним. Це можна проілюструвати на наступному прикладі. В одній із справ був арештований М. Він не був раніше судимий, а роль його в здійсненні злочину незначна. Промисловий районний суд м. Курська, розглянувши скаргу М. на законність і обґрунтованість арешту, звільнив його під заставу. Розрахунок судді виявився правильним. М. Ухилився від правосуддя не став. Виграш очевидний: держава не понесла витрат на утримання обвинуваченого в слідчому ізоляторі, людина повернулася в сім'ю, сума застави йому повернена після вступу вироку в законну силу. З урахуванням поведінки М. йому була призначена умовна міра покарання. Аналіз правозастосування показує, що в подібній ситуації застава найбільш раціональний запобіжний захід. Число осіб, що ухилилися від органів слідства і суду, за статистичними даними, не перевищує 2% [15].

При вирішенні питання щодо розміру застави виникло ще одне питання: чи слід враховувати цивільний позов у частині тільки стягнення матеріальної шкоди, чи такий необхідно визначати і з врахуванням розміру заподіяної моральної шкоди, обґрунтованої достатніми доказами. Для прикладу розглянемо наступний казус. Тернопільський районний суд у справі про обвинувачення К. (ст.ст.215, ч.2, 111 ч.2, 177 ч.1 КК України) своїм вироком звернув заставу в розмірі 1000 грн. на відшкодування матеріальних збитків. В даному випадку органи досудового слідства встановили розмір застави менший за розмір цивільного позову, як в частині матеріальних збитків, так і моральної шкоди [10].

Привіренні постановленого питання необхідно звернутись до норм цивільного законодавства, зокрема ст. 440-1 ЦК України, якою визначено, що моральна шкода є немайновою. Тому на визначення мінімального розміру застави в кожному конкретному випадку не повинні впливати заявлені в грошовому виразі вимоги про компенсацію моральної шкоди, а також матеріальні вимоги потерпілого, не пов'язані з вчиненням щодо нього злочину, розмір судових витрат тощо.

Список літератури:

1. Александров Е.Н. Залог скорее “мертв”, чем “жив”. – Материалы конференции “Государство и право на рубеже веков”. – М.: ИППРАН, 2001. – С.172-176.
 2. Архів Апеляційного суду Львівської області. Справа №44у-28/97.
 3. Архів Галицького РВВС м.Львова. Матеріали кримінальної справи №141-2568/97.
 4. Бажанов М.И., Грошевой Ю.М. Советский уголовный процесс. – К.: Вища школа, 1978. – 471 с.
 5. Бандурка О.М., А.В. Портнов та ін. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т.1. – К.: Право, 2012.-768 с.
 6. Бойко В.Ф. Гарантовані Конституцією України права і свободи людини мають надійно захищатися незалежним, компетентним і неупередженим судом // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №1. – С. 5-13.
 7. Буряков А.Д. Залог как мера пресечения в советском уголовном процессе // Вопросы борьбы с преступностью по советскому законодательству.– Иркутск, б.и., 1969.– С. 53-54.
 8. Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №4. – Ст.21.
 9. Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных стран. – М.: Зерцало, 2001. – 470 с.
 10. Довідка Верховного Суду України за результатами узагальнення слідчої і судової практики застосування запобіжного заходу у вигляді застави. – К.: Архів Верховного Суду України, 1998. – 14 с.
 11. Долгоруков С.В. Принцип неприкосновенности личности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис...канд. юр. наук: 12.00.09 / Минский гос. ун-т. – Минск, 1985. – 21 с.
 12. Донченко Ю.В. Застава як запобіжний захід // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні (13-14 лютого 2002 р.): матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, юридичний факультет, 2002. – С. 302-305.
 13. Збірник Узаконень УРСР. – 1927. – №36-37. – Ст.163.
 - Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та. – 1978. – 137 с.
 15. Колоколов Н. Меры пресечения имущественного характера / Н. Колоколов // Российская юстиция. – 1998. – №12. – С.41-42.
 16. Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект (за станом на 1 березня 2000 р.) підготовлено робочою групою КМ України. – Київ, 2000. – 178 с.
 17. Кримінально-процесуальний кодекс України. Цивільний процесуальний кодекс України / Верховний Суд України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
 18. Лившиц Ю.Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц. – М.: Юридическая литература, 1964. – 138 с.
 19. Люблинский П.И. Меры пресечения. Комментарий к ст.ст. 143-161 Уголовно-процесуального кодекса / П. И. Люблинский. – М.: Право, 1926. – 74 с.
 20. Михайлов В.А. Залог – мера пресечения в уголовном судопроизводстве / В. А. Михайлов. – М.: Академия МВД РФ. – 1993. – 59 с.
 21. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе / В. А. Михайлов. – М.: Право и Закон, 1996. – 300 с.
 22. Николайчик В.М. Уголовный процесс США В. М. Николайчик. – М.: Наука, 1981. – 253 с.
 23. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави / П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – №3 (9). – С. 48-53.
 24. Права человека и предварительное заключение. Сборник международных стандартов, касающихся предварительного заключения. – Х.: Консум, 1997. – 158 с.
 25. Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві. Збірник матеріалів. – К.: Проект реформування кримінального права Департаменту Юстиції США сумісно з Програмою правових ініціатив у країнах Центральної та Східної Європи Американської Асоціації Правників у співробітництві з Верховним Судом України. – Київ: Верховний Суд України, 2000. –194 с.
 26. Руднев В. Залог в России, “бейл” в США / В. Руднев // Российская юстиция. – 1998. – №4. – С. 22.
 27. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства В. Т. Томин. – М.: Юридическая литература, 1991. – 240 с.
 28. Уголовно-процесуальний кодекс Федеративной Республики Германии (с изменениями и дополнениями на 1 января 1993 г.). Перевод Б.А.Филимонова. – М.: Правлит, 1994. – 365 с.
 29. Уголовный процесс Российской федерации. Учебник для вузов. Под общей ред. проф. П.А.Лупинской. – М.: Юрист, 1998. – 696 с.
 30. Урядовий кур'єр. – 30 серпня 2001 року, – №155. – С.9
 31. Цивільне право України. За редакцією О.В. Дзери, К.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 803 с.
 32. Цивільний кодекс України / Кодекси України. Книга 2. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С.135-238.
 33. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1951. – 512 с.
- Крайнюк В. Г. Залог в порядке меры пресечения в криминальном судопроизводстве / В. Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 265 (65). № 1. – С. 401-407.**

В статье рассматриваются суть и основные направления применения залога как меры пресечения в криминальном судопроизводстве. Рассматриваются исторические аспекты залога, согласно российскому дореволюционному законодательству. Современное применение залога по украинскому законодательству, психологические, материальные и другие аспекты использования залогов для государства, общества, обвиняемых лиц.

Ключевые слова: Залог в порядке меры пресечения в криминальном судопроизводстве.

Kraynyuk V. G. Zalog for safe custody in the criminal legal proceeding / V. G. Kraynyuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 401-407.

In the article essence and basic directions of application of mortgage is examined as measures of suppression are in the criminal legal proceeding. Rozlyadaet'sya historical aspects of mortgage, concordantly to the Russian pre-revolution legislation. Modern application of mortgage on the Ukrainian legislation, psychological, material and other aspects of the use of mortgages for the state, society, accused persons.

Keywords: A mortgage is for safe custody in the criminal legal proceeding.